

Marco Polo: dincolo de geografie, cu îndrăzneală și curiozitate (I)*

Petru Urdea

Membru corespondent al Academiei Române

Deși în anul ce abia a trecut s-au împlinit 700 ani de la trecerea sa în lumea umbrelor celeste, Marco Polo rămâne una dintre personalitățile de talie mondială a cărui imagine este vie și în vremurile noastre. Credem că ceea ce titrau jurnalele italiene „Marco Polo 700. Un anno di celebrazioni per rendere omaggio al grande viaggiatore veneziano” este firesc să sune ca o invitație pentru întreaga contemporaneitate la o reflecție profundă asupra acestui personaj istoric al cărui nume răzbate peste veacuri.

Fig. 1. Marco Polo: mozaic din Palazzo Doria-Tursi, Genova, 1867.

<http://urbanesalonanddayspa.com/15fa8o-marco-polo.org-cheap>

Marco Polo (15 septembrie 1254, Veneția–8 ianuarie 1324, Veneția), fiul lui Nicole Anna Defuseh și al lui Niccolò Polo a fost

un atipic comerciant venețian, care a rămas în memoria umanității prin multiplele semnificații ale relatărilor despre drumul său spre Asia Orientală și despre experiența celor 24 de ani trăiți în spațiul asiatic, dar cu precădere în China, la curtea hanului mongol Kubilai (1215–1294). Fabuloasa sa biografie prinde contur de la vârsta de 17 ani, din momentul în care, împreună cu tatăl, Niccolo, și cu unchiul său Matteo, a pornit în lunga călătorie către China, relatarea acesteia și a perioadei în care a trăit în spațiul asiatic fiind cuprinse în cartea sa *Le Devisement du Monde* sau *Livre des merveilles du Monde* sau *Il Milione* (de la *Emilione*, supranumele familiei Polo). Revenind în Veneția în 1295 reintră în viața obișnuită, însă, în 1298, Marco Polo, comandant de galeră în bătălia de la Curzola cu flota genoveză, cade prizonier. În prizonierat, în Palazzo di San Giorgio din Genova, povestește impresionantele sale „avataruri” asiatice, ceea ce a stârnit interesul altui prizonier, Rustichello da Pisa, autor de romane cavalierești arthurieni. Împreună purced la redactarea acestor povestiri/relatări, acesta punându-și amprenta pe stilul scriiturii și pe formele de exprimare, într-un amestec de limbă franceză – dialectul oil – și dialectul toscan. Acest episod de viață încununat de apariția poveștii poliene ne face să „mulțumim brutalității și neîncetatei lupte pentru putere dusă de Genova” (Frankopan, 2019, p. 196), căci „Dacă nu ar fi, nu s-ar povesti!”

Opera poliană a beneficiat de o destul de bună răspândire pentru acele vremuri, mai ales în spațiul catolic, deoarece între 1302 și 1315 fratele dominican Francesco Pipino Bolognese (1270–1328?) a tradus în limba latină cartea lui Marco Polo, *De consuetudinibus et conditionibus orientalium regionum* (Pipino, 1484), o variantă valoroasă, în ciuda numeroaselor intervenții pe criterii

religioase. Contemporan cu Marco Polo, cu care chiar s-a cunoscut, Pipino ne oferă chiar o anumită imagine asupra persoanei Marco Polo și a operei sale, exprimându-se astfel: „Desigur, multe fapte nemaiauzite și foarte ciudate, bogate, din această carte, pot părea incredibile pentru cititorul neobișnuit: totuși, este suficient ca toată lumea să știe că mai sus menționatul Messer Marco, povestitor al multor minuni, este un înțelept loial, o persoană devotată, nu cea mai prudentă, după cei care sunt oarecum familiarizați cu el, astfel încât numeroasele sale virtuți să garanteze suficient veridicitatea relatării sale” (Cicutto, 1955, p. 49).

Se consideră că au supraviețuit circa 150 de manuscrise ale textului lui Marco Polo, în mai multe variante împrăștiate în diverse biblioteci europene, fiecare cu adăugiri, înfloriri și/sau omisiuni, în funcție de viziunea copistului, traducătorului sau editorului, acoperind cam toate principalele limbi din Europa, bază pentru publicarea în ultimul secol și jumătate a numeroase ediții (Cicutto, 2009). Se acceptă că, în manieră personală, copiiștii medievali au omis adesea anumite pasaje despre care ei credeau că nu ar fi interesante pentru cititori sau, din motive religioase și/sau morale, poate că au făcut-o pur și simplu pentru a-și ușura propria muncă. *Il Milione* nu se prezintă ca o poveste foarte coerentă, ea remarcându-se prin marele merit de a fi plină de informații inedite pentru europeni, fiind considerată de către cei mai mulți exegeți a fi cartea unui profan. Privită în ansamblu, ea poate să fie considerată o carte-jurnal de călătorie, descriind ținut cu ținut, în care găsim un ansamblu de fapte foarte diferite, de descrieri și narrative, combinându-se date geografice, elemente de istorie, chestiuni politice, hagiografii, elemente de folclor, mituri, epopei și povești romantice și chiar elemente ce converg spre fantastic. Totul ne apare ca o demonstrație a memoriei prodigioase a unui tânăr avid de cunoaștere care, precum un reporter conștiincios, spune ce, cine și unde se întâmplă cu diverse fenomene, fapte, locuri, în descrieri pe înțelesul cititorilor (Bergreen, 2022).

Opera lui Marco Polo s-a răspândit în Europa pe diverse căi, mai întâi ca manuscris – e.g. în 1307 Polo dăruiește o copie cavalerului Thibaud de Cépo, aceasta fiind recopiată în 1312 de către contesa de Bourgoigne într-o ediție de lux

în miniatură – , apoi tipărită în 1477 la Nürnberg (Fig. 2) și în 1481 la Augsburg în limba germană și în 1485 la Anvers, traducerea pipiană în latină (Cicutto, 2009).

Fig. 2. Coperta primei ediții tipărite la Nürnberg (1477): „Acesta este celebrul cavaler Marco Polo al Veneției, cel mai mare dintre călători, descriindu-ne marile minuni ale lumii pe care le-a văzut cu ochii lui. De la est la vest, nu vom mai auzi niciodată așa ceva”.

Relevantă pentru impactul acestei cărți este utilizarea informațiilor conținute de către navigatorii spanioli, celebru fiind exemplarul descoperit în Biblioteca Capitular y Colombina din Sevilla, exemplar ce a aparținut lui Cristofor Columb (1451–1504), acesta făcând circa 360 de adnotări, sau portughezi – în 1426 Infantele Don Pedro di Braganza duce un exemplar la Lisabona (Zorzi, 2008), –, chiar de către Vasco da Gama (1469–1524) în expediția sa de ocolire a Africii și atingere a Indiei (1497–1498). Nu este greu de admis că relatarea bogățiilor și minunățiilor întâlnite în teritoriile cunoscute, totul prezentat în miniaturi de mare finețe și atractivitate – e.g. *Livre des Merveilles*, Paris, 1412, fr. 2810, Bibliothèque

Nationale de France (Bellonci, 2024 –, să fi incins mințile multor regi și potențați ai vremii astfel încât dorința de a ajunge în țara Catai și Cipangu să se materializeze în organizarea frecventă de caravane. De fapt, deja în primele decenii ale anilor 1300, China și principalele sale orașe precum orașul-port Zaitun (Zhuang-zhou), așa cum relatau diverși călători, „mișuna de genovezi” (Zorzi, 2008, p. 316).

Un lucru firesc, călătorii care i-au cunoscut cartea, precum Cristofor Columb, pentru care era „cartea de pe noptieră” și care l-a motivat să întreprindă celebrele expediții și să descopere „Lumea Nouă”, au contribuit foarte mult la crearea acestei legende, notorietatea operei fiind astfel stabilită definitiv (Romana, 2004).

Un alt reper la care se poate face apel este vasta și impresionanta operă *Navigazioni et viaggi* (Veneția, 1550–1559, trei volume, 2787 pagini), o compilație istorico-geografică de notorietate – considerată de către unii autori italieni ca fiind primul tratat geografic al epocii moderne –, a diplomatului, geografului și umanistului Giovanni Battista Ramusio (1485–1557). În volumul II autorul dedică lui Marco Polo circa 140 de pagini, fiind reprodusă și versiunea în latină a lui Francesco Pipino Bolognese. În prefață, exprimându-se admirativ la adresa lui Messer Marco Polo, „un onorat domn venețian” și la opera sa, fiind „cu adevărat un lucru minunat să luați în considerare măreția călătoriei” prin care „în vremea noastră se descoperă atâtea detalii despre acea parte a lumii”, a considerat „rezonabil să scot cartea lui la lumină, prin intermediul mai multor exemplare scrise cu mai bine de două sute de ani în urmă; și perfect corectat și mult mai credincios decât ceea ce s-a citit până acum, pentru ca lumea să nu piardă rodul care poate fi adunat dintr-o asemenea sânguină și industrie în jurul unei științe atât de onorante” (Ramusio, 1583, p. 3).

Fiind încă o prezență foarte căutată în producția actuală de carte, prin intermediul acesteia personajul Marco Polo este asociat cu acea celebră rețea medievală de drumuri, cunoscută sub numele de „**Drumul Mătăsii**”. Trebuie însă menționat faptul că acest nume a fost lansat mult mai târziu, abia în anul 1877, de către geograful german Ferdinand Freiherr

von Richthofen (1833–1905), în urma celor șapte expediții de cercetare în Asia prin articolul *Über die zentralasiatischen Seidenstrassen bis zum 2. Jh. n. Chr.* (Richthofen, 1877). Numele s-a răspândit mai ales după publicarea în anul 1936 a primei cărți dedicate acestui subiect *Die Seidenstraße* de către geograful și exploratorul suedez Sven Anders Hedin, (1865–1952). De fapt, cei doi cercetători-exploratori confirmă prin cunoaște-rea în teren realități ale spațiului asiatic cunoscut și descris de către Marco Polo, la care adăugăm plusurile aduse de celebrul arheolog Sir Marc Aurel Stein (1862–1943) (Stein, 1919). Dintr-un anumit punct de vedere, popularizarea acestor rute comerciale începând cu *Il Milione* a fost și un câștig pentru comunitățile asociate acestora, acestea progresând în condițiile în care relațiile comerciale se intensificau, concomitent și schimburile de idei și cele de ordin cultural, științific și religios, astfel că Europei i se deschide poziția de placă turnantă pentru o vastă rețea de comerț, transport și comunicații (Frankopan, 2019), consolidată apoi în perioada Marilor Descoperiri Geografice.

Ca structură, indiferent despre ce ediție discutăm, *Il Milione* este împărțită în capitole – chiar și peste 200 –, sau cărți (e.g. un prolog și patru cărți cu un total de 223 capitole) care descriu un eveniment, un popor întâlnit pe parcurs, un loc, o localitate sau regiune, fiind considerat un document istoric de o rară completitudine, chiar dacă el conține exagerări și invenții, multe atribuite însă lui Rustichello da Pisa, cu stilul său flamboiant, adăugând detalii și culori fantastice care să atragă cititorii medievali. Cartea *Il Milione* pare „un puzzle greu de descifrat, cu numeroase piese lipsă, în zonele întunecate ficțiunea ocupând evident tot spațiul” (Romana, 2004, p. 429).

Cu un conținut plin de descoperiri, comentarii, deducții și meditații, mișcându-se pe mai multe planuri, de la cel mai simplu al știrilor și al cunoștințelor geografice și mercantile, utile negustorilor care călătoresc prin Orient, la cel mai elevat al avansării în cunoaștere, fără acel gen de încorsetare impusă de conceptele religioase medievale, anticipând spiritul Renașterii, cartea este privită chiar ca fiind un roman. Dacă în acele timpuri călătorii europeni, când descriu locuri străine și oameni străini se concentrau în mare măsură

pe lecții de morală și doctrină religioasă, Polo se prezintă ca o persoană foarte laică, interesat de peisajele și obiceiurile diferitelor părți ale lumii, cu multe observații de ordin sociologic și antropologic. Așa cum ne-o demonstrează parcurgerea textului, Marco Polo ne apare ca o persoană cu o minte foarte bine organizată, cu o nesățioasă sete de cunoaștere, el fiind interesat pe tot parcursul perioadei sale asiatice de peisajul locurilor întâlnite, de vegetația, animalele, bogățiile locului, oamenii de toate categoriile, limba și religia acestora, localitățile, instituțiile politice, miturile, legendele, totul fiind pentru europeni un tablou mirific.

Ca explorator de tărâmurii necunoscute el este un observator meticulos al multor fenomene, precum uleiul care curge din pământ și gropile de foc (țițeiul și gazele naturale), pietrele negre incandescente care încălzesc apa (cărbunii), azbestul folosit la hainele care nu ard, poziția stelelor, descrie noi animale și plante, precum argalul, oaia lui Marco Polo (*Ovis ammon polii*), moscul (*Moschus moschiferus*), rinocerul indian (*Rhinoceros unicornis*), crocodilul indian (*Crocodylus palustris*), cocotierul (*Cocos nucifera*), sagotierul sau palmierul de pâine (*Metroxylon sagu*), abanosul (*Diospyros ebenum*) și numeroase specii de condimente. În plus, prezentarea unei diversități a animalelor și utilizarea lor cu semnificații geografice, biologice, culturale și, în cazul elefanților, specificitatea istorică, Marco Polo deschide calea reconsiderării nu doar a unor texte medievale, ci și a oamenilor și culturilor care le-au produs (Kinoshita, 2021).

În postura de narator liber, înclinat spre fantastic, surprinde diverse minuni, prezența lui Noe pe Ararat și cea a lui Alexandru Macedon și a celor Trei Magi în Persia, mormântul lui Adam în Sri Lanka, semnificație religioasă a peșterilor Mogao sau „Peșterile celor o mie de Buda”, lăsându-se sedus și de povestea lui Gog și Magog. Nu se dă bătut în fața multor încercări, acceptându-le, fie că este vorba de vaste deșerturi, ghețari și zăpezi perene pamiriene și tibetane, chemările șuierătoare ale spiritelor nocturne din Deșertul Takla Makan, Bazinul Tarim și Deșertul Gobi, de fapt „cântecul nisipurilor” sau „dunele cântătoare”, „angoasa împotriva canibalilor, căci

nicio ființă umană, nicio situație nu i se pare în afara vieții” (Bellonci, 2024, p. XII).

Pe lângă relatări asupra unor elemente importante din etapele sale pe drumul său spre reședința lui Kubilai Han, ce a durat aproape trei ani, Marco Polo este primul european care face descrieri ample ale Mongoliei și Chinei și în premieră despre sudul Siberiei, Vietnam, Burma, Siam, Sumatra, Java, Sri Lanka, India cu miturile și minunile sale, Zanzibar, Socotra, Madagascar, Abisinia.

Experiența câpătată în cei peste 20 de ani petrecuți într-un spațiu multicultural și-a pus amprenta pe profilul său, el nefiind un simplu comerciant și călător ci un ins ce a asimilat și s-a îmbogățit pe plan științific, cultural și spiritual cu elemente din diverse subculturi, de la cea mongolă, la cea chineză, cea a diverselor comunități din Indochina și India și, desigur, a diverselor triburi cu care a venit în contact, el achitându-se de „însărcinările literare și istorice pe care și le-a asumat” (Bergreen, 2022, p. 440). La traversarea Masivului Pamir (*Pamer*) în regiunea *Belor* semnalează prezența zăpezilor perene, făcând și observația surprinzătoare pentru nivelul științific al acelor timpuri: „Nicio pasăre zburătoare nu are un loc înalt acolo în frigul de acolo. Și dacă zici că focul, pentru frigul ăsta mare, nu este atât de limpede, nici de atâta căldură ca în alte locuri și nici nu miroase atât de bine să gătești carnea” („*Nul oisiau volant n'y a pour haut lieu et froit qui y est. E si vous di que le feu, pour cel grant froit, n'y e pas si cler, ne de tel chaleur comme en autre lieu, ne ne si pueent pas si bien cuire le viands*”; Pauthier, 1865, cap. XLIX, p. 133), întrebându-se „Poți găti ceva cu asta?” („*Nesi puo ben con quello cuocere cosa alcuna?*”, Ramusio, 1583, p.78).

În aceeași notă de fin observator și receptiv la fenomene naturale deosebite, el ne oferă, cu ocazia descrierii expediției mongole de cucerire a Japoniei din 1281, primele referințe despre un taifun masiv, cunoscut sub numele de „kamikaze” sau „vântul divin”: „Să știți că vânturile de tramontană suflau foarte tare și făceau mari pagube acestei insule pentru că avea puține porturi. Și vânturile suflau atât de tare încât navigarea marelui Han nu putea dura” („*Sachiez qui livens de tramontain venta moult fort et fist en ceste isle moult*

grant dommage pour ce qu'il avait pou de pors. Et venta si fort que la navie du grant Kaan ne pot durer"; Pauthier, 1865, cap. CLVIII, p. 544).

Având parte de multe întâlniri-surpriză în tot spațiul asiatic străbătut, precum un etnolog suficient de versat, Marco Polo ne aduce în atenție pentru prima dată obiceiuri și tradiții uimitoare, unele fiind privite cu mult dezgust „*Or, ce est mult mavesse mainere et male uçanse*”, p. 189 („Acestea sunt niște apucături rele și ticăloase”). Este de pildă interesat și relatează despre practicile istorice *sati* sau *suttee*, practicate în comunitățile hinduse, ceea ce a sedus imaginația europeană, flămândă de lucruri minunate (Pauthier, 1839, p. 1–2). Pe lângă prezentarea cu multă seninătate, în premieră pentru lumea creștină, a doctrinei hinduse de care se simte chiar atras – în vreme ce în perioada asiatică de început considera religiile necreștine ca fiind o fațetă a idolatriei (detalieri în Burgio, 2005), aplecându-se cu multă atenție și asupra tradițiilor călugărești budiste –, se oprește și asupra unor aspecte ciudate ale vieții sexuale, a fanteziilor matrimoniale, a moravurilor din spațiul chinezesc.

Un fapt esențial ce nici pe departe nu trebuie să fie neglijat este acela că în centrul acestui tablou dinamic și plin de culori exotice stă figura impunătoare a lui Kubilai Han, căruia îi face un portret înduioșător: „Numitul Kubilai Mare Han Signor de' Signori este de statură comună, adică nu prea mare, nici prea mic, și are membrele bine formate care corespund proporțional. Fața lui este albă, oarecum roșie și colorată, ceea ce pare foarte plăcut. Ochii sunt negri și frumoși, nasul este bine modelat și profilat” („*Chiamati Cublai gran Can Signor de' Signori, il qual e di comune statura, cioe non e troppo grande, ne troppo peciollo e ha le membra ben formate che proportionatamente si corrispondo. La faccia sua e bianca alquanto rossa i colorita che i sa parer molto gratioso. Gli occhi sono neri e belli, il naso ben fatto e profilato*”; Ramusio, 1583, p. 94–95). Fiind un apropiat al hanului, care avea mare încredere în el apreciindu-i calitățile, plasându-l în diverse demnități și încredințându-i misiuni publice, e de înțeles de ce Marco Polo, venerându-l, îi creează un portret apologetic, portret construit prin intermediul

a zeci de capitole dedicate celui care, până la el, era considerat de către europeni o forță demonică, urmaș al lui Ginghis Han, Întemeietorul. Ne sunt prezentate aspecte legate de viața sa cu incidență asupra politicii, economiei, strategiilor comerciale și financiare, alături de momentele ascensiunii sale, a luptelor și cuceririlor, a palatelor și curții sale, a orașelor și lucrărilor de infrastructură, a familiei, a festinurilor și expedițiilor de vânătoare, a concubinelor etc. Perceput ca fiind un despot absolut, avid de putere, adunând bogății imense, la portretul lui Kubilai se adaugă caracterul deschis la nou, cu sete de cunoaștere, dispus să asculte fel de fel de informații din diverse domenii, tolerant față de toate religiile – poate și pentru că mama sa era creștină nestoriană –, apreciind calitatea și loialitatea celor din jurul său, indiferent de neam, religie sau origine, războinic neînfricat, adesea răzbunător, sobru și totodată desfrânat, zgârcit și risipitor (t'Serstevens, 1972).

Povestitor, dar totodată și personaj principal, Marco Polo este privit chiar și astăzi ca fiind o figură eroică, scenele și incidentele în care a fost implicat fiind în cel mai înalt grad palpitate și dramatice, el manifestându-se bărbătește, curajos, perseverent, inteligent și cavaleresc (Towle, 2021).

Din punctul nostru de vedere, cititorul contemporan trebuie să privească opera poliană ca fiind un câștig timpuriu al europenilor, al omenirii, spre „ieșirea din spațiul interior”, spre alteritatea fundamentală, cu accente spre cea culturală și religioasă. Aspectele de alteritate sunt asociate cu nota de exotism a operei poliane, producând o tensiune între uimire, atracție și repulsie, fără să creeze un exotism prin intenție, deoarece a avut loc o familiarizare și „domesticire a străinului”, a lui Marco Polo și a cititorilor săi (Boutet, 2024). De asemenea, există suficiente temeuri să privim *Le Devisement du Monde* ca fiind opera unui spirit modern, care manifestă o deschidere și o lipsă de prejudecăți, toate surprinzătoare pentru un om al timpului său. Privind obiectiv varietatea extraordinară de oameni și obiceiuri întâlnite în varii ocazii și spații, gata să înțeleagă aspecte ale măreției și spiritualității celuilalt, pe care niciun occidental nu-l cunoscuse sau chiar lăudase, Marco Polo anticipează de secole unele caracteristici incluzive ale exotismului modern (Sica, 2014).

Bibliografie

Bellonci, M. (2024), *Nota introduttiva*, în *Il Milione di Marco Polo*, scritto in italiano da Maria Belonci, Mondadori Libri S.p.A., Milano, 305 p., XI–XIII.

Bergreen, L., (2023), *Marco Polo. De la Veneția la Shangdu*, Editura ART, București, 487 p.

Borbone, P.G., (2008), *A 13th-Century Journey from China to Europe: the Story of Mar Yahballaha and Rabban Sauma*, *Egitto e Vicino Oriente*, 31, 221–242.

Boutet, D., (2024), *L'exotisme dans le Devisement du monde, en particulier dans le „Livre d'Inde”*, în Vogel, H.U., Theobald, U., (editori), *Marco Polo research: past, present, futur*, Tübingen Library Publishing, 299–314.

Burgio, E., (2005), *Marco Polo e gli idolatri*, în Pasero, N., Barillari, S., (editori), *Le voci del Medioevo. Testi, immagini, tradizioni*, Edd. dell'Orso, Alessandria, 31–62.

Burgio, E., (2009), „*Cartografie*” del viaggio. *Sulle relazioni fra la Mappamundi di Fra Mauro e il Milione*, *Critica del testo*, XII, 1, 59–106.

Cicutto, M., (2009), *Introduzione*, în *Marco Polo, Il Milione*, BUR Rizzoli, Milano, 639 p, 5–55.

Hedin, S. (1936), *Die Seidenstraße*, Brockhaus Verlag, Leipzig, 264 p.

Kinoshita, S., (2021), *Sheep, elephants, and Marco Polo's Devisement du monde*, în Gilbert, J., Griffin, M. (editori), *Boydell & Brewer*, D. S. Brewer, 314–327.

Pauthier, J-P. G., (1865), *Le livre de Marco Polo, citoyen de Venise, conseiller privé et commissaire impérial de Khoubilai-Khaân*, Didot, Paris, I – 514 p., II – 486 p.

Pauthier, J-P. G., (1839), *Chine ou description histo-*

rique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois. Première partie, comprenant un résumé de l'histoire et de la civilisation chinoises depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours, Firmin Didot Frères, Paris, 647 p.

Pipino, F., (1484), *De consuetudinibus et conditionibus orientalium regionum*, Gheraert Leeu, Gouda, 148 p.

Polo Marco, (2018), *Le Devisement du monde* Testo, secondo la lezione del codice fr. 1116 della Bibliothèque Nationale de France, Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing, Venezia, 335 p.

Ramusio, G.B. (1583) *Delle Navigationi et viaggi*, Secondo Volume, Venetia, Apressi i Giunti, Venetia, 761 p.

Richthofen, F.v. (1877), *Über die zentralasiatischen Seidenstrassen bis zum 2. Jh. n. Chr.*, „Verh. der Gesellsch. für Erdkunde zu Berlin”, 4, 96–122.

Romano, M. (2004), *Marco Polo, II- Más allá de la gran Muralla*, „Byblos”, Barcelona, 431 p.

Sica, G., (2014), *Marco Polo incontra l'altro: modernità ed esotismo nel Milione*, „Forum Italicum”, 48, 3, 327–341.

Stein, A., (1919), *Marco Polo's account of a mongol inroad into Kashmir*, „The Geographical Journal”, 54, 2, 92–103.

Towle, G., (2021), *Marco Polo: his travels and adventures*, Left of Brain Books, 142 p.

Traversari, A. (1972), *Cartea lui Marco Polo*, Editura Eminescu, București, 389 p.

Zorzi, A., (2008), *Extraordinarele călătorii ale lui Marco Polo*, Editura Orizonturi, București, 338 p.